

ПОНЯТТЄВИЙ ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ КОНЦЕПТУ "ДЖЕНТЛЬМЕНСТВО"

Статтю присвячено вивченню поняттєвого компоненту концептуальної структури культурного концепту "джентльменство" за допомогою дефініційного аналізу словникових тлумачень. Проаналізовано інтенціонал та імплікаціонал значення лексеми, що вербалізує досліджуваний концепт. Зроблено висновки про деталізацію семних ознак лексеми "gentleman" у словникових статтях й доповнення значення лексеми новими семами через розширення образу "джентльмена" у свідомості носіїв мови. Увагу приділено побудові ядерно-периферійної моделі поняттєвої складової концепту "джентльменство".

Актуальність нашого дослідження зумовлена антропоцентричною спрямованістю сучасної наукової парадигми, в межах якої особлива увага приділяється дослідженню мовних феноменів у тріаді "мова-культура-пізнання". Поняття "джентльменство" є одним із ключових у менталітеті представників англосаксонської культури, а М. В. Цветкова ставить його в ряд дев'яти основних культурних концептів англіїців [1: 87]. Цей концепт зазнав змін як в британській, так і американській лінгвокультурах з моменту його історичного формування, про що свідчать уявлення, образи, асоціації, які стоять за ним, проте, які до сьогодні не набули належного вивчення в лінгвокультурології. Структура концепту "джентльменство" не має чітких обрисів, тому є складним об'єктом дослідження. В нашій статті ми пропонуємо розгляд одного з компонентів концептуальної структури ментального фрагменту "джентльменство" – його поняттєві ознаки.

Культурний потенціал цього концепту в англосаксонській культурі виражається в необхідності дотримання правил морально-етичної поведінки, непохитності усної джентльменської угоди, відповідальності сильного за слабкого, а також благочинності. Ціннісні характеристики цього концепту тісно переплітаються з іншим вагомим для англіїців поняттям – "чесної гри" (fair play). Як зазначає В. Карасик [2: 215], "норми джентльменської поведінки дуже гарні, вони є логічним розвитком норм лицарської поведінки, але відрізняються тими ж обмеженнями, які властиві лицарському кодексові: ці норми розповсюджуються тільки на своїх, тільки на тих, хто підходить апріорі під поняття "джентльмен". Отже, в основі "джентльменства" лежить глибше поняття "джентльмен", яке має довгу історію розвитку. Саме семантичні ознаки слова "gentleman" та деривативів ми приймаємо за поняттєву складову досліджуваного концепту.

Метою дослідження є виявлення повного спектру поняттєвих характеристик концепту "джентльменство", проведеного за допомогою аналізу дефініцій словникових статей філологічних і тлумачних словників англійської мови; визначення інтенціоналу й імплікаціоналу значення лексеми "gentleman"; побудова ядерно-периферійної моделі поняттєвої складової досліджуваного концепту.

Якщо ми визнаємо існування поняттєвої складової концепту, то варто зупинитись на теоретичних розвідках структури концепту та його компонентів. Дослідження питання архітекτονіки концепту є методологічно корисним і теоретично цінним, оскільки знання його структурних компонентів дозволяє адекватно використати цілий комплекс дослідницьких методик. Імпліментація останніх об'єктивно сприяє виявленню самої сутності досліджуваного факту культури і мови. На думку М. О. Красавського [3: 44], архітектоніка концепту як носія смислу може варіювати (за аналогією з мовним значенням) залежно від ситуації його занурення в конкретний текст, конкретну ситуацію спілкування. Використання концепту в різних культурно обумовлених ситуаціях (текстах) дає підстави говорити про його варіативність, а точніше про певну нестабільність периферійної частини цього поняття. Варіативність концепту є відомою, проте не виключається існування в ньому певних універсальних структур, що слугують містками між значенням, свідомістю і людською культурою. Ці структури, на думку О. П. Скідана, фіксують специфічну предметність і способи її існування. Їх, вважає автор, варто називати категоріальними структурами [4: 45].

Концепт, як і поняття, – одиниці когнітивного порядку. Архітектоніка концепту як структурно-смыслового утворення складніша за архітектоніку поняття. Згідно В. І. Карасика, концепт складається з трьох компонентів: поняттєвого, образного і ціннісного [5: 8]. С. Х. Ляпін зазначає: "В глибині концепту миготить поняття" [6: 27]. Такі судження асоціюються зі структурою лексичних значень слів, що розроблена в семасіології.

Г. Г. Слишкін погоджується з В. І. Карасиком, що крім ціннісної складової до структури культурного концепту входять поняттєвий й образний елементи [7: 6]. Поняттєвий елемент формується фактуальною інформацією про реальний чи уявний об'єкт, що є основою для утворення концепту. Поняття – це "цілісна

сукупність суджень ... , в яких щось стверджується про диференційні ознаки досліджуваного об'єкту, ядром якого є судження про найбільш загальні і в той же час суттєві ознаки цього об'єкту" [8: 456].

На відміну від інших елементів концепту поняттєва сторона завжди піддається рефлексії носіями культури. До сфери поняттєвого елементу Ю. С. Степанов відносить "пласти" концепту. Дослідник пропонує розрізняти три пласти чи компоненти, що є у кожного концепту: 1) основна актуальна ознака, яка відома кожному носію культури, і є салієнтною для нього; 2) додаткова чи декілька додаткових пасивних ознак, що актуальні для окремих груп носіїв культури; 3) внутрішня форма концепту, що не усвідомлюється в повсякденному житті, відома лише спеціалістам, але визначає зовнішню, знакову форму вираження концептів [9: 41-42]. Думку про будову концепту як "пластову" підтримують багато сучасних дослідників (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, Г. В. Токарев, І. А. Тарасова).

М. Ф. Алефіренко вважає, що взаємодоповнення цих пластів слугує доказом гармонійного поєднання в концепті постійних і видовимінних компонентів. Стабільність і постійність забезпечує концепту його внутрішня форма – першооснова концепту, що втілена у зовнішній словесній формі. Мовленнєво-мисленнєва мобільність концепту опирається на динамічне співвідношення смислового змісту його перших двох пластів – актуального й історичного. Завдяки цьому стає можлива модифікація історичного, фонового змісту, актуалізація одних і погашення інших смислів. У цьому плані концепт залишається незавершеним, структурно "відкритим" [10: 165].

Беручи до уваги зазначені вище теоретичні розробки питання архітекτονіки концепту, поділяємо думку, що структурними елементами культурного концепту "джентльменство" є його поняттєва, образна й тілесно-знакова складові. Поняттєву складову культурного концепту утворюють різнотипні семантичні ознаки: дефініційні / дистинктивні, що відрізняють його від суміжних концептів; есенціальні / сутнісні, що формують його концептуальні "фацети"; імплікативні, що виводяться з дефініційних; енциклопедичні – дефініційно надлишкові [11: 57]. Ми зупинимось на вивченні дефініційних його ознак.

Аналіз дефініцій лексеми "gentleman" у 13 тлумачних і енциклопедичних словниках засвідчує наявність від трьох (Merriam-Webster's Advanced Learners Dictionary) до тринадцяти сем (Webster's Unabridged Dictionary) у словникових статтях кожного лексикографічного джерела. З усіх опрацьованих тлумачень було складено узагальнений список із 16 семантичних ознак. Нескладні кількісні підрахунки частоти згадування тієї чи іншої семи дозволили виокремити найактуальніші смисли у семантичній структурі "gentleman". Щоб охарактеризувати інтенціонал (змістове ядро лексичного значення), проведемо аналіз найчастіше повторюваних ознак, а імплікаціонал (периферія семантичних ознак) складатимуть менш частотні або поодинокі ознаки.

Інтенціонал значення "gentleman" утворюють наступні семантичні ознаки:

1. a polite name for a man – фіксуємо дев'ять випадків вказівки на цю сему у словникових статтях:
Excuse me, this gentleman has a question for you (Cambridge Advanced Learners' Dictionary);
 2. a man from a high social class – вісім посилань на цю семантичну ознаку в словниках:
He retired to his estate and lived the life of a country gentleman (Oxford Advanced Learners' Dictionary);
 3. a man who is cultured, courteous, and well-educated – вісім посилань у словникових дефініціях: *Thank you – you're a real gentleman* (Oxford Advanced Learners' Dictionary);
 4. a manservant; a valet – знаходимо шість випадків вживання даної ознаки:
Jeeves was Bertie Wooster's gentleman (WorldNet 3);
 5. a man who treats other people in a proper and polite way – п'ять вказівок на цю сему в словниках:
It's the mark of a gentleman to stand up when someone enters the room (Cambridge Advanced Learners' Dictionary);
 6. a man of independent means who does not need to have a wage-paying job – характерні п'ять зазначень у словниках:
He's too much a gentleman to be a scholar (American Heritage Dictionary).
- Близько до ядра значення за кількістю зазначень у дефініціях опиняються чотири семи:
7. a man of gentle or noble birth – чотири посилання в словникових статтях:
He's a gentleman by birth (Merriam-Webster's Advanced Learners' Dictionary);
 8. a man who is a member of a representative legislative body – чотири посилання у словниках:
The chair recognizes the gentleman from Massachusetts (Random House Webster's Unabridged Dictionary);
 9. a man from a family in a high social class – чотири посилання в тлумаченнях:
Christian came from a long line of English country gentlemen (American Heritage Dictionary);
 10. a man of gentle birth, who was entitled to bear arms, ranking above a yeoman in social position – три посилання в словниках:

Those whose right to bear arms was not established had to sign a form of disclaimer ... to the title of gentleman (Webster's Unabridged Dictionary).

Імплікаціонал значення лексеми "gentleman" утворюють семантичні ознаки, що двічі або один раз зустрічались у словникових визначеннях. Серед них:

11. a male attendant upon a king, queen, or other royal person, who is himself of high birth or rank – два випадки зазначення;

12. a man who combines gentle birth or rank with chivalrous qualities – два випадки зазначення:

The law of the land requires an officer of the United States armed forces to be a gentleman (Webster's Unabridged Dictionary);

13. a man who does not engage in any menial occupation or in manual labor – два випадки зазначення:

Ruled that he could not compete because he had once worked with his hands and was therefore not a gentleman (Webster's Unabridged Dictionary);

14. an amateur cricketer – один випадок зазначення;

15. a formidable or dangerous opponent not to be trifled with – один випадок зазначення:

I must confess I do not like the gentleman, and would rather fight two Indians than one of these bears (Webster's Unabridged Dictionary);

16. a man belonging to the landed gentry – один випадок зазначення.

Така деталізація семних ознак лексеми "gentleman" свідчить, по-перше, про тривалу історію розвитку значеннєвої сторони цієї лексеми, адже етимологічно лексема виникла в XII столітті, підтвердження цьому знаходимо в Вебстерському словнику: "Etymology: Middle English gentil, from Latin gentilis "of the same clan or family or race", from gent-, gens "clan, family, race" (from the stem of gignere to beget) + -ilis -ile (Webster's Unabridged 3). У британській культурі образ джентльмена починає активно розвиватися в XIII столітті і включає характеристики "благородне походження" і "багатство". Впродовж наступних століть образ збагачувався новими складовими, серед яких ключовим стає уявлення про манери джентльмена. До кінця XVIII століття образ репрезентують два основні варіанти: a real gentleman and a perfect gentleman.

По-друге, на широкий спектр семантичних ознак впливає частота вживання слова у різних мовленнєво-комунікативних ситуаціях. Лексема "gentleman" є однією із 3000 найчастіше вживаних в англійській мові, про що вказано в словнику Collins COBUILD 5: "The word is one of the 3000 most common words in English".

По-третє, на варіативність семантичних характеристик впливає неоднозначне сприйняття носіями американського й британського варіантів англійської мови суб'єкту, що стоїть за лексемою "gentleman", і його вагомості в національно-культурній специфіці суспільства. Аналіз сучасних словникових дефініцій дозволив чітко окреслити ядро і периферію поняттєвої складової концепту і на їх основі сформулювати основні змістові характеристики "джентльменства".

Структурування поняттєвої складової "джентльменства" репрезентуємо у вигляді рисунку ядерно-периферійної моделі.

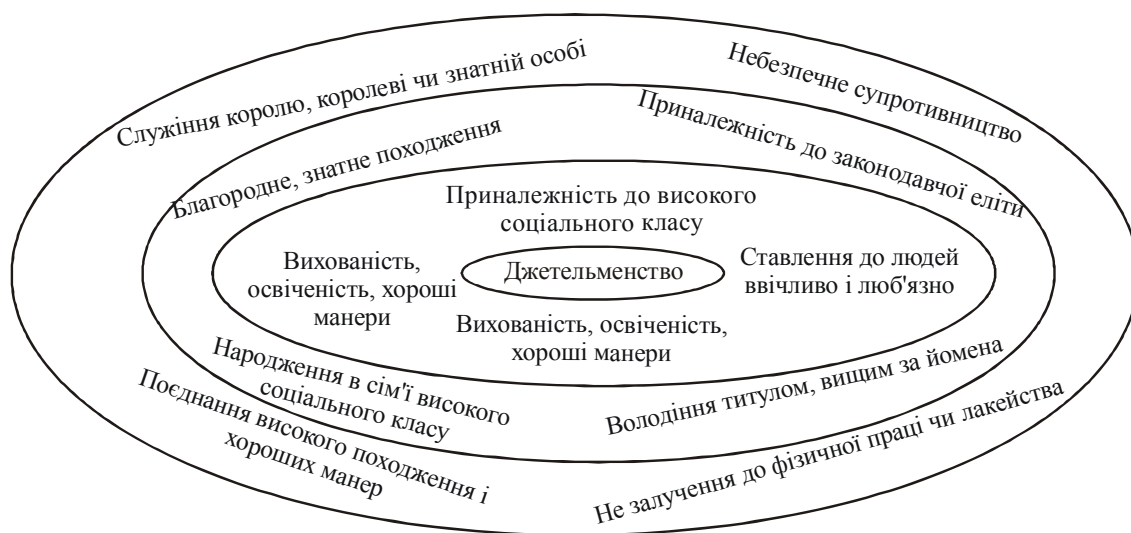

Рис. 1. Ядерно-периферійна модель.

Рисунок свідчить, що в англomовному суспільстві джентльменство визначається, передусім, за набором поведінкових характеристик (ввічливе, привітне ставлення до оточуючих); обов'язкова хороша освіта, гарне виховання і манери. До ядра поняттєвої складової входить також високий соціальний статус і фінансове благополуччя. Значно втратила своє значення в сучасному суспільстві така поняттєва ознака, як приналежність до "голубої крові", адже семи "благородне походження" і "народження в сім'ї з верхівок суспільства" відходять до периферії значення. Сенси "володіння титулом, приналежність до дрібного дворянства, право на герб", що історично асоціювалися з джентльменством, втратили свою актуальність в умовах сьогодення.

До крайньої периферійної зони входить ще одне історично обумовлене значення – "служіння королю чи королеві", і розвинулися нові смислові елементи "джентльменська поведінка у умовах конкуренції", "відмова від фізичної праці і в праці в сфері обслуговування", і характерною ознакою джентльменства є "поєднання високого походження і хороших манер".

Проведений аналіз словникових дефініцій уможливив виокремлення поняттєвої основи концепту "джентльменство" за допомогою побудови ядерно-периферійної моделі семантичних ознак лексеми gentleman та деривативів.

Перспективним є дослідження інших структурних компонентів концепту "джентльменство", а саме його образного і вербального компонентів, на основі актуалізації концепту в художніх прецидентних текстах англomовної літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Цветкова М. В. Концепт "fair play" в английской национальной ментальности / М. В. Цветкова // Филология и культура : материалы 3-й международной конференции. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – С.87–90.
2. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монография] / Н. А. Красавский. – М. : Гнозис, 2008. – 374 с.
4. Скидан О. П. Математический концепт и его категориальная структура : Концепты. Научные труды Центркоцепта / О. П. Скидан. – Архангельск : Изд-во Помор. ун-та, 1997. – Вып. 1. – С. 36–52.
5. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке / В. И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : [сб. науч. трудов]. – Волгоград ; Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3–16.
6. Ляпин С. Х. Концептология : к становлению подхода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центркоцепта. – Архангельск : Изд-во Помор. ун-та, 1997. – Вып. 1. – С. 11–35.
7. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 141 с.
8. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
10. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология : ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 288 с.
11. Воркачев С. Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремииологии / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – НДВШ ФН, 1995. – № 3. – С. 56–66.

REFERENCES (TRASLATED & TRANSLITERATED)

1. Tsvetkova M. V. Kontsept "fair play" v anglyiskoi natsional'noi mental'nosti [Concept "Fair Play" in the English National Mentality] / M. V. Tsvetkova // Filologiya i kul'tura : materialy 3-i mezhdunarodnoi konferentsii [Philology and Culture : Materials of the Third International Conference]. – Tambov : Izd-vo Tamb. un-ta, 2001. – S.87–90.
2. Karasik V. I. Yazykovoi krug : lichnost', kontsepty, diskurs [Language Circle : Individuality, Concepts, Discourse] / V. I. Karasik. – M. : Gnozis, 2004. – 390 s.
3. Krasavskii N. A. Yemotsyonal'nyie kontsepty v nemetskoi i russkoi lingvokul'turakh : [monografiia] [Emotional Concepts in the German and Russian Linguistic Cultures] / N. A. Krasavskii. – M. : Gnozis, 2008. – 374 s.
4. Skidan O. P. Matematicheskii kontsept i ego kategorial'naia struktura. Kontsepty. Nauchnye trudy Tsentrkontsepta [Mathematical Concept and Its Category Structure. Concepts. Scientific Works on the Centre Concept] / O. P. Skidan. – Arkhangel'sk : Izd-vo Pomor. un-ta, 1997. – Vyp.1. – S. 36–52.
5. Karasik V. I. Kul'turnye dominanty v yazyke [Cultural Dominants in Language] / V. I. Karasik // Yazykovaia lichnost' : kul'turnye kontsepty : [sb. nauch. trudov]. – Volgograd ; Arkhangel'sk : Peremena, 1996. – S. 3–16.
6. Liapin S. Kh. Kontseptologiya : k stanovleniiu podkhoda [Concept Studies : the Establishment of the Approach] / S. Kh. Liapin // Kontsepty. Nauchnye trudy Tsentrkontsepta [Concepts. Scientific Works]. – Arkhangel'sk : Izd-vo Pomor. un-ta, 1997. – Vyp. 1. – S.11–35.
7. Slyshkin G. G. Lingvokul'turnye kontsepty pretsedentnykh tekstov [Lingual-Cultural Concepts of the Precedent Texts] / G. G. Slyshkin. – M. : Academia, 2000. – 141 s.
8. Kondakov N. I. Logicheskii slovar'-spravochnik [Logics Reference Dictionary] / N. I. Kondakov. – M. : Nauka, 1975. – 720 s.
9. Stepanov Yu. S. Konstanty. Slovar' russkoi kul'tury. Opyt issledovaniia [Constants. The Dictionary of Russian Culture. The Experience of the Research] / Yu. S. Stepanov. – M. : Yazyki russkoi kul'tury, 1997. – 824 s.
10. Alefirenko N. F. Lingvokul'turologiya : tsennostno-smyslovoe prostranstvo yazyka [Lingual-Cultural Studies : Axiological and Notional Extend of Language] : [ucheb. posobiie] / N. F. Alefirenko. – M. : Flinta : Nauka, 2010. – 288 s.
11. Vorkachev S. G. Natsional'no-kul'turnaia spetsyfika kontsepta liubvi v russkoi i ispanskoi paremiologii [National and Cultural Peculiarities of the Concept Love in Russian and Spanish Parables] / S. G. Vorkachev // Filol. nauki [Philological Sciences]. – NDVSh FN, 1995. – № 3. – S. 56–66.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Єсипенко Н. Г. Понятийный элемент структуры концепта "джентльменство".

Статья посвящена изучению понятийного компонента концептуальной структуры культурного концепта "джентльменство" с помощью дефиниционного анализа словарных толкований.

Проанализированы интенционал и импликационал значения лексемы, вербализирующей исследуемый концепт. Сделаны выводы о детализации семных признаков лексемы "gentleman" в словарных статьях и дополнении значения лексемы новыми семами из-за расширения образа "джентльмена" в сознании носителей языка. Внимание уделено построению ядерно-периферийной модели понятийного компонента концепта "джентльменство".

Yesypenko N. G. The Notional Element of the Concept "Gentlemanliness" Structure.

The article deals with the notional element of the conceptual structure of the cultural concept "gentlemanliness". The analysis of the dictionary definitions serves as a scientific tool for the notional element differentiation. The intensional and the implicational parts of the lexeme meaning which verbalizes the concept have been analyzed. The conclusions are drawn about a detailed indication of the semantic features of the lexeme "gentleman" in the dictionaries. The meaning of the lexeme has been extended by new semes while the image of a gentleman expanded in the minds of language bearers. The nuclear-periphery model of the notional element of the concept has been elaborated.